UN TORERO D'ESTOPA

ESTUDI INTRODUCTORI

ENS trobem, sens dubte, davant una de les obres més insòlites d'Eduard Escalante; una peça que, a més, ens serveix per poder comprovar com, si aquest ho hagués volgut, podria haver donat un tomb significatiu a la seua producció, orientat-la més enllà dels límits del sainet estricte i entrant de ple en el terreny de les formes còmiques més desenvolupades. I és que a *Un torero d'estopa* trobem una encertada conjunció d'elements de la més pura teatralitat. D'entrada, un personatge grotesc, però amb un tarannà no exempt de força dramàtica en la seua ceguesa, que li fa entossudir-se en vantar-se de les seues dots com a torejador, contra tota evidència, i amb una més que notable capacitat per reincidir constantment en la seua dèria malgrat els fracassos que acumula. En segon lloc, un altre personatge que es llença pel camí del fingiment i es veu sobtadament víctima de la seua pròpia mentida que l'arrossega a una situació tan desairada com la del primer. Finalment, un segon quadre antològic, amb una plaça de bous en escena, músics i quadrilla inclosos.

Tots aquests elements, a més a més, resten reforçats amb altres recursos típics de l'escriptura escalantiana. Així, la comicitat que neix de les deformacions d'un castellà incorrectament parlat, o la ridiculització dels personatges castellanoparlants, contribueixen a consolidar una nòmina de secundaris realment digna d'ésser destacada: Ignàsia, la dona del fatu *torero* (Diego), Don Cristóbal, l'espaser carregat d'ímfules, Pepico, el flamenco furri... Fins i tot, un cocoter venent la seua mercaderia i un grup de xiquets que tenen també un paper destacable a l'obra.

Un altre tret que se'n deriva de l'anteriorment comentat és el coneixement –encertat coneixement per altra banda– dels recursos propis de la *tramoia*. Han passat alguns anys des dels primers tempteigs, visibles a les diferents redaccions de les acotacions escenogràfiques al manuscrit i a la primera edició de *La processó per ma casa*, i ara Escalante es pot permetre jugar a introduir una *mutació* completa que separa nítidament l'obra en dues parts molt diferenciades (en dos quadres, doncs). Aquesta tècni-

ca ja l'havia posat en pràctica, és cert, a obres anteriors, com *La falla de Sant Josep, El Trovador en un porxe* i *La senserrà del Mercat.* En tots els casos, aquest recurs, necessari per a diversificar l'espai de la representació en produir-se sense canvi d'acte, obligava a tenir disposta la segona decoració (espectacular i, en conseqüència, a tot fòrum) darrera d'un teló curt. Aquest, al seu torn, limitava l'espai útil d'actuació en el primer quadre, cosa que obligava l'autor a una considerable mestria per desenvolupar accions lògiques en un espai més reduït de l'habitual. En aquest cas concret, però, hem d'afegir-ne un altre element que distingeix aquesta obra de les anteriorment acabades d'esmentar: a *Un torero...* es demana que els actors que fan d'espectadors a la plaça de bous ocupen una posició frontal respecte els espectadors de la sala; en canvi, a *El Trovador...* serà l'escenari qui gaudirà d'aquesta frontalitat, mentre que els espectadors del teatret han de situar-se en posició d'un quart, si no perpendiculars, respecte els espectadors reals, per tal de no donar-los l'esquena i no tallar la visibilitat del conjunt. A *Un torero...*, tanmateix, en no caldre aquest procediment, la disposició sembla més natural i els espectadors tenen una perfecta visibilitat tant del que passa a l'anell (al mig anell, en realitat, que es forma entre el prosceni i les primeres caixes) com del que succeeix als *tendidos.* Podem resumir, doncs, el que hem tractat d'explicar tot indicant que aquesta obra pertany, per mèrits propis, al grup de les teatralment més complexes i acabades del nostre autor; i que és igualment representativa de l'època de maduresa creadora d'Escalante, on s'insinuen possibles desenvolupaments que si bé no arribaren a quallar, sí que deixen constància del que realment d'important –en termes escènics– té l'aportació d'Eduard Escalante a la història del nostre teatre.

* * *

Des del punt de vista de la mètrica, continuem trobant-nos amb el progressiu creixement del *romance* com a forma estròfica organitzadora del vers escalantí. Així, l'esquema de la present peça és d'allò més simple:

vv.	1-136	romanç en	*à*		354-373	redondilles	
	137-234	romanç en	*à*	*a*	374-597	romanç en	*à*
	235-284	romanç en	*à*	*e*	598-660	romanç en	*á* *e*
	285-292	redondilles			661-690	romanç en	*í* *a*
	293-296	quarteta			691-745	romanç en	*à*
	297-348	redondilles			746-750	quintilla	
	349-353	quintilla					

I proporcionalment:

Romanç en	*à*:	415	55,3%
	à a:	98	
	à e:	113	
	í a:	30	
	total:	656	87,5%
Redondilla:		80	10,7%
Quintilla:		10	
Quarteta:		4	

És a dir: alguna quarteta i quintilla esparsa (és molt característica a aquest respecte l'ús d'aquesta darrera per cloure la peça) i després llargues tirades en *romanç*, i amb una rima molt fàcil per altra banda (més de la meitat de la peça es troba escrita en assonants en à). Es pot apreciar, igualment, com Escalante té per costum iniciar el sainet amb una llarga sèrie de versos arromançats, per passar després –generalment en la part central de l'obra– a propiciar més canvis i a emprar la rima consonant per dues raons fonamentalment: per facilitar la major mobilitat de l'acció en aquesta part de la trama, i per donar peu a jocs de paraules d'indubtable comicitat i que resten reforçats per rimes consonants igualment risibles; i quan l'obra s'acosta al desenllaç, de nou s'imposen les formes arromançades. En aquest sentit, doncs, l'estructura mètrica d'*Un torero*... és impecable i pot servir-nos d'exemple d'aquesta versificació fluïda, prosa gairebé, que fa servir Escalante en les seues obres de maduresa.

* * *

Com la majoria de les obres d'aquest període, la primera edició va ésser publicada per l'editor Juan Mariana y Sanz, el 1872 (*A* a les notes textuals). Potser el lloc de l'estrena (fora dels grans teatres de la ciutat) i les dificultats de muntatge, que l'han convertit en una de les obres menys representades del nostre autor, va determinar que no existiren més edicions fins la de les *Obres completes* (*OC* a les notes textuals).

UN TORERO D'ESTOPA [1] *

pieza bilingüe
en un acto y en verso.

Representada por primera vez con extraordinario éxito
en el Teatro del Círculo Español [2], la noche del 23 de marzo
de 1872, en beneficio de D. Leandro Torromé [3].

PERSONAJES	ACTORES
Ignacia [a]	Sra. Montaner.
Concepción	Sra. Bustamante.
Doña Tecla	Sra. Todo.
Mercedes	Sra. N. N. [4]
Diego	Sr. Torromé.
Viçantico	Sr. Aparicio.
Pascualito	Sr. Llorens.
Pepico	Sr. Rodrigo.
D. Cristóbal	Sr. Verdú.
El tio Toni	Sr. Barreda.
Aficionado 1.º	Sr. Ferrer.
Aficionado 2.º	Sr. Cabello.
Un Cocotero [5]	Sr. Chust.
Micalet |	Sr. Cañizares.
Joano | → niños	Sr. Segura.
Gori |	Sr. Segura.
Nasiet |	Sr. Torromé.

Músicos, aficionados al toreo, etc.

Al distinguido actor
D. Leandro Torromé
en prueba de amistad. Su afectísimo

Eduardo Escalante.

---

* Les notes textuals i crítiques d'aquesta obra es troben a les pp. 942-944.

ACTO ÚNICO

Sala corta[6]*. Puertas laterales.*

ESCENA PRIMERA

Ignacia a la puerta de la derecha, por la que se oirán las voces y el ruido que producen varios chicos jugando al toro.

IGNACIA. Eixos xics, si entre i me lleve
la sabata, no tindran
més ganes de fer el bou.
Tremole que els d'ací dalt
baixen, perquè quan s'ajunten
en los meus... ¿Què hauran tirat?
¡Si són la mala ventura!
¡A mi em tenen marejà!
¡Chiquillos...! ¡Ni per més crits! *Gritando.*
¡Aguardeu-se, que ja vaig!

ESCENA II

Ignacia y D. Cristóbal por la izquierda.

CRISTÓBAL. ¡Mil demonios! ¡Quién resiste...!
IGNACIA. *[Apart]* El espaser que viu baix.
¡Milacre!
CRISTÓBAL. ¡Señora Ignacia!
IGNACIA. *[Apart]* ¡Munta poc incomodat!
[Alt] Don Cristóbal, ¿qué susede?

CRISTÓBAL. Que los chicos de usté están
a toda hora moviendo
un estrépito infernal,
y daré parte al alcalde,
porque esto no es regular. 20
IGNACIA. En juar al bou...
CRISTÓBAL. ¡Qué gritos!
¡Qué carreras, voto a San!
¿Quién puede vivir abajo?
Mi pobre Angustias está
delicada...
IGNACIA. *[Apart]* ¡Romansero! 25
Ningú es queixa en lo veïnat...
[Alt] Són xics... Yo bien les pedrico.
CRISTÓBAL. ¡Pero es una atrocidad!
Si jugasen a otros juegos
más pacíficos y más... 30
Pero jugar aquí al toro,
como si fuera un corral
esta habitación... ¡Malditos!
¡Y siempre al toro! ¡Qué afán!
IGNACIA. Fill, son hijos de su padre; 35
por fuersa le han de semblar.
CRISTÓBAL. ¿Su marido de usté tiene
afición...?
IGNACIA. ¡Es por demás!
Para él no hay divertisiones
de ninguna clase, ni hay 40
más gusto que el de los cuernos.
Si lo quiere acontentar,
háblele de Lagartijo[7]
y de Cayetano Sans[8],
y del Gordo[9]... Allí en la sala 45
a tots els té retratats.
Banderilles, ne té un feix.
En haver bous, ja se sap,
sempre en la banderilleta
m'ha de vindre carregat. 50
Sobre asuntos de la casa,
con él no se puede hablar.
Le dise usté, por ejemplo:
«Diego, el xic està un poc mal»
i le responde: «Pitjor 55
cinquanta voltes està
Minuto», un banderillero,
«diuen que el bou l'ha enfilat».

CRISTÓBAL. ¡Estará usté divertida!
IGNACIA. ¡No em diga res! Des de l'any
que se quedó la contrata...
CRISTÓBAL. ¿Tomó en empresa [10]?
IGNACIA. Ell, abans,
era tratante en corseles.
CRISTÓBAL. ¿Cómo?
IGNACIA. En haques i cavalls.
Desde entonses, su afisión...
CRISTÓBAL. Por supuesto, entenderá
de la tauromaquia el arte [b]...
IGNACIA. ¡Se figura saber más...!
Pero es muy maulón [11]. Pe'a postres,
los chicos de don Culián
y Pepico el mayorasgo, [12]
han arquilao un corral
muy grande, y han hecho allí
una plasa...
CRISTÓBAL. ¿Sí?
IGNACIA. No hay más.
«Es una plasa pequeña, [c]
pero està molt ben pintà.
Té palcos y graderíos
com la plaça principal;
barrera, contra-barrera [13]
i quadra per als cavalls».
CRISTÓBAL. ¿De veras?
IGNACIA. ¡Si el mayorasgo
ha empleado allí un caudal!
CRISTÓBAL. Quisiera verla.
IGNACIA. Esta tarde
parese que quieren dar
una corrida. ¡Déu faça
que no l'hagen comboiat
al meu Diego! Hase tres horas
l'enviaren a cridar,
i quan él tarda, sospecho...
CRISTÓBAL. Una corrida formal
debe ser.
IGNACIA. ¡Música y todo!
CRISTÓBAL. Ocupado le tendrán
quizá en los preparativos...
IGNACIA. Se gastan un dineral.
¡Oh! ¡Si viera usté qué traques
s'han hecho aposta, con más
mantecuelas [14]...!

CRISTÓBAL. ¿Los billetes,
por de contado, serán
de convite?
IGNACIA. Sí señor;
la plasa se llenará. 100
CRISTÓBAL. Si ustedes me regalasen
diez asientos nada más,
podría con mi señora
y familia presenciar...
IGNACIA. Después, cuando venga Diego, 105
se lo diré; aunque tendrán
muchísimos compromisos.
CRISTÓBAL. Para un amigo siempre hay...
Conque hasta después.
IGNACIA. Corriente.
CRISTÓBAL. Vecina, por caridad, 110
esos chicos, esos chicos...
Vase derecha.
IGNACIA. Descanse usté.

ESCENA III

Ignacia sola.

IGNACIA. ¡Vaja un llanç!
En ser festa de baldraga [15]
tot el món vol disfrutar.
¡Se coneix que l'home és curt! 115
¡Dies asientos nada más!
¡Hasta el novio de sa filla
voldrà dur! ¡I ara que caic...!
La meua Concepcioneta...
Un sou m'ajue que està 120
des del balcó de la cuina
xiu xiu en el estudiant.

ESCENA IV

Ignacia dirigiéndose a la puerta derecha, a cuyo tiempo sale Concepción.

CONCEPCIÓN. Mare...
IGNACIA. ¡Pues...! Ja recelaves
que t'anava jo a buscar.

CONCEPCIÓN. Viçantico...
IGNACIA. En esta casa 125
no el nomenes, perquè saps
que ton pare...
CONCEPCIÓN. Hui mateix
en el pare vol parlar.
IGNACIA. Mal fet; p'a dur un desaire...
CONCEPCIÓN. Un xic que estudia, i serà 130
per lo temps mestre d'escola [16]...
IGNACIA. Pues, goleta [17], eixe és el mal.
Si estudiara pe'a torero...
CONCEPCIÓN. ¿S'ajua que a besamans
el recibix?
IGNACIA. ¡Tu ensomies! 135

ESCENA V

Ignacia, Concepción y Diego por la izquierda.

DIEGO. ¿Teniu a punt el dinar?
IGNACIA. ¿D'a on véns en eixa agonia [18]?
¡Mig matí fora de casa!
DIEGO. ¡Pues no he [d] corregut jo poc
que digam!
IGNACIA. Posa la taula. 140

A Concepción, que se va [por la] izquierda.

¿Què volien eixos xics?
DIEGO. Dona, que els acompanyara...
IGNACIA. ¡Pues...!
DIEGO. A buscar el ganao
per l'horta de Meliana [19].
Ham comprat quatre vedells. 145
IGNACIA. ¡No hu dic!
DIEGO. ¡Voràs quina estampa!
Especialment n'hi han dos
que pareixen de Veraguas [20].
IGNACIA. Diego, ¡que pergues el temps
d'eixa manera em socarra! 150
DIEGO. Dona, els xics saben que jo
sóc aficionat, i a gala
se tenen que els dirigisca

un inteligente.
IGNACIA. ¡Vaya!
DIEGO. Donaran joc els bouets, 155
ja voràs.
IGNACIA. No me fan gràcia.
DIEGO. A Pepico, en lo camí
el negre casi l'agarra.
¡No he vist animal més fiero!
Al traure'l de la barraca, 160
trencà la corda.
IGNACIA. ¿Què tal?
DIEGO. Si no estic jo allí, s'escapa.
¡Hagueres vist als chiquillos
i al nebot de donya Paca
muntar-se'n per les moreres! 165
IGNACIA. ¡Mà quin susto!
DIEGO. ¡Xica, calla!
¡I Pasqualet que, fugint,
ha caigut dins d'una bassa
de cànem [21]!
IGNACIA. ¡No sé com tu
pots córrer en eixa panxa! 170
DIEGO. ¿Te creus que jo correria?
Si jo li tirí la capa
i, al vore'm, l'animalet
se quedà com una estàtua.
La meua serenitat 175
únicament...
IGNACIA. ¡Ell s'alaba...!
DIEGO. Els animals ja coneixen...
IGNACIA. Pos, xico, açò que t'aguaita...
¿Açò és desgarrany?

Por un roto que lleva en el pantalón.

DIEGO. Per fora
no sap u mai a on s'enganxa. 180
IGNACIA. ¡Te faltaven eixos xics!
¡No estaves prou loco encara!
DIEGO. A l'últim volen que mate
esta esprà.
IGNACIA. ¿Tu? ¡M'heu pensava!
¡Sinyor!
DIEGO. ¡Però, dona...!
IGNACIA. ¡Vamos! 185
¡A no estar borratxo...! [22]
DIEGO. El que t'oixca, se creurà

que jo sóc algun parranda!
IGNACIA. Pitjor. ¡Si eres un torero
de sucre! [23]
DIEGO. A mi no me guanya 190
ningun mestre a intel·ligència.
IGNACIA. Des dels carafals se parla
molt bé.
DIEGO. Al toro més terrible
com jo puga, en mig la plaça,
mirar-lo quatre minuts 195
fit a fit...
IGNACIA. I el bou s'aguarda
a que li passen revista.
DIEGO. En parar-lo està la gràcia.
IGNACIA. Tin present el rebolcó
que dugueres en Eixàtiva. 200
DIEGO. Tu saps que per mala sort
esvarí en una tomata.
IGNACIA. *[Apart]* Sis cabassos li'n tiraren:
en la cuina n'hi ha encara.
DIEGO. Amigo, d'eixes xiripes 205
no es lliura el millor espasa.
IGNACIA. Però poden costar cares.
DIEGO. Ademés, si se tractara
de bous... però són vedells
que es toregen per baix cama. 210
IGNACIA. Tu, com sempre: abans d'eixir
molta llengua i molta planta;
però en vore el bou, ¡adiós!,
ja no saps lo que te passa.
Jo, per lo que puga ser, 215
te bulliré calaguala. [24]
DIEGO. ¡Eres molt provocaora!

ESCENA VI

Dichos y Concepción [por la] izquierda.

CONCEPCIÓN. El dinar està ja en taula.
IGNACIA. Ja voràs com te se riuen.
DIEGO. Tu, Consepsión...
CONCEPCIÓN. No tinc gana. 220
DIEGO. ¡Ai, ai, ai! ¡Esta xiqueta...!
IGNACIA. Ja fa dies que no passa

un mos per la seua boca.

DIEGO. Lo que jo faré és tancar-la
baix clau, i a l'estudiantillo 225
que va per ahí rondant-la,
com el trobe, li assegure
que es divertix.

IGNACIA. Anem, passa.

Vanse [por la] puerta izquierda.

ESCENA VII

Concepción, y después Viçantico [por la] izquierda.

CONCEPCIÓN. ¡Quina quimera li ha pres!
A tot açò, en lo que parla 230
com Viçantico hu entenga...
¿S'haurà arrepentit? M'estranya
que tarde: però és formal,
i havent-me donat paraula...

VIÇANTICO. ¡Consepsión...!

Por la izquierda.

CONCEPCIÓN. ¡Casi m'has fet 235
dubtar en lo que tardaves.
No fa molt, parlant de tu,
m'amenaçava mon pare.

VIÇANTICO. ¡Seguir aixina, impossible!
¡Jo me desfaç! ¡Jo m'acabe! 240
¿Tu saps lo que són al dia
vint o trenta pasacalles?
En lo carrer, tots, al vore'm,
se riuen; tots me senyalen;
hasta els gossos tinc quimera 245
que me se burlen.

CONCEPCIÓN. No et calfes
el cap.

VIÇANTICO. Si aixina seguírem
molts dies me soterraven.
Tu saps que de la serena[25],
de la humitat i les aigües 250
m'agarra una tos, que tusc
i pareix que un xitxo lladre.

CONCEPCIÓN. ¿I jo, que com una mona
les hores al balcó passe?

VIÇANTICO. Però tu estàs en ta casa, 255
i si fa mal temps, t'amagues.
¡Ai de mi! que la inclemència
sufrixc dels núvols i els aires...
i alguns atres desahogos,
que este veïnat és molt cafre. 260
CONCEPCIÓN. ¿Però tu véns decidit...?
VIÇANTICO. En seguideta li parle.
Si me deixa entrar en casa,
sóc feliç; si no, me mate.
CONCEPCIÓN. No olvides els meus consells 265
i voràs com l'entusiasmes.
VIÇANTICO. Seguiré al peu de la lletra...
CONCEPCIÓN. Però és menester que faces
bé el paper, perquè podria
dubtar, i adiós esperances. 270
VIÇANTICO. Jo no entenc massa de bous;
al revés, a mi les banyes
me fan por.
CONCEPCIÓN. En seguideta,
si vols posar-lo ben ample.
Alaba-lo bona cosa, 275
i digues-li que és més hàbil
que Cúchares[26].
VIÇANTICO. Por supuesto.
Ademés, fent quatre plantes[27],
soltaré alguna tremenda
i estic segur que l'amanse. 280

ESCENA VIII

Dichos y Diego por la izquierda.

DIEGO. Chiquilla... ¡Cristo me valga!
¿Ací este subjecte?
CONCEPCIÓN. Pare...
DIEGO. ¡Fique's vosté dins apressa!
CONCEPCIÓN. És que...
Vase [por la] izquierda.
DIEGO. Lo que jo li mane.
¡Muntar-se'n sin más ni más...! 285
VIÇANTICO. Sinyor Diego...
DIEGO. Cavaller,
¡vaja-se'n vosté al carrer
ans que l'agarre d'un braç!
VIÇANTICO. Si d'eixe modo escomença...

DIEGO. ¡Descaro se necessita! 290
VIÇANTICO. ¡Descaro...! En esta visita
jo no veig ninguna ofensa.
DIEGO. Prou ofensa és a tothora[e]
rondar la casa a on estem.
VIÇANTICO. So Diego, vosté no ignora 295
que sa filla i jo es volem.
Fer-li sempre cantonaes[28]
té pocs llanços.
DIEGO. ¡Condemnat!
VIÇANTICO. I a l'últim en lo veïnat
me correran a pedraes. 300
DIEGO. Tota la gent me provoca,
perquè d'escándalo passa...
VIÇANTICO. Deixe'm vosté entrar en casa
i a tots els tanca la boca.
DIEGO. ¿En casa?
VIÇANTICO. D'eixa manera 305
podia tot remediar-se.
DIEGO. ¿Entrar vosté? ¡Ni acostar-se
a la porta tan siquiera!
Des de hui...
VIÇANTICO. No és vosté prou...
DIEGO. Li solte al passar un xitxo. 310
VIÇANTICO. Ni que tinguera el capritxo
vosté de soltar-me un bou.
DIEGO. ¡*Ojalá* poguera ser!
¡Voríem si es divertia!
VIÇANTICO. Millor: el capejaria 315
un rato al mig del carrer.
DIEGO. ¿Vosté al bou? ¡Anda, salero!
VIÇANTICO. ¿Li estranya?
DIEGO. ¡Mos ha guinyat![29]
VIÇANTICO. Pues alguns n'he[d] torejat.
DIEGO. ¡Bona traça de torero! 320
VIÇANTICO. La raó no és convincent.
Hasta vore'l torejar
a vosté, ¿qui pot pensar
que siga un intel·ligent?
DIEGO. Oïxca...
VIÇANTICO. Hu dic per lo retrato. 325
DIEGO. Pues sobre estar tan xapat...[30]
VIÇANTICO. Ja hu sabem, serenitat
com la de vosté, ni el Tato[31].
Jo no he tingut la delícia *Imitando la acción*
de vore'l... i me sap mal; *de dar una estocada* 330
però la veu general *al toro.*

sempre al mèrit fa justícia.
DIEGO. Li diré; la sort m'ajuda,
i els amics, de tard en tard,
vénen a que prenga part 335
en alguna correguda.
Por supuesto, d'afició.
VIÇANTICO. ¡Més que jo m'he[d] divertit...!
DIEGO. Bien, però vosté haurà eixit
en bouets de carreró. 340
VIÇANTICO. Poc a poc. *[Apart]* Se torna lel·lo.
[Alt] Jo, en la plaça de Gandia
vaig matar en companyia
de Frascuelo[32].
DIEGO. ¿De Frascuelo?
VIÇANTICO. *[Apart]* ¡Tu voràs...!
DIEGO. Me maravilla. 345
VIÇANTICO. Fon quan ell escomençava.
Per senyes[33], que m'ajustava
de segon en la quadrilla.
DIEGO. ¡Hombre!
VIÇANTICO. ¡Mai olvidaré...!
¿Hauria vist ell quadrilles? 350
Pues, sin embargo, em digué,
«Viçantico, com vosté
ningú posa banderilles».
DIEGO. *[Apart]* En efecte... La figura...
[Alt] En quin gust l'escoltaria. 355
VIÇANTICO. L'afició que jo tenia
ratllava casi en locura.
Si el seguixc, ara qui sap
lo que jo podria ser.
Però mon tio el plater 360
logrà llevar-m'heu del cap.
DIEGO. Capritxos.
VIÇANTICO. *[Apart]* Per a soltar-la,
quant més grossa...
DIEGO. Home, a vegaes
u parla i tira xarraes,
sinse saber en qui parla. 365
VIÇANTICO. A mi vosté no m'ha ofés.
[Alt] ¡A que em demana perdó!
DIEGO. Lo dels bous de carreró
hu diguí en la sensillés...
VIÇANTICO. *[Apart]* Me s'antoixa que ja el tinc. 370
[Apart] Se supon: yo no me altero.

DIEGO. Pues entonses, compañero,
allargue vosté eixos cinc.
Dándole la mano.
VIÇANTICO. Con mil amores.
DIEGO. Jo, tot
lo que perteneix a l'art 375
me cautiva; i a un torero
el mire com a un germà.
VIÇANTICO. Igualment. *[Apart]* ¡Estic que balle!

ESCENA IX

Dichos, Ignacia por la izquierda.

IGNACIA. *[Apart]* ¡Este xic és l'estudiant!
¡Dimoni! ¡En quin *agasajo* 380
li parla! I no fa mig quart...
[Alt] Diego, ¿el sinyor...?
DIEGO. És el novio
de la chiquilla...
VIÇANTICO. ¿Què tal?
¿Està vosté bona?
IGNACIA. Gràcies.
DIEGO. U dels grans aficionats... 385
Per millor dir, un torero
complet.
IGNACIA. *[Apart]* ¡Guapo! No de baes
Concepcioneta me dia:
«vorà com a besamans
el recibix...» ¡Pos en grande! 390
¡Pe'a acabar-ho d'arreglar
este faltava!
DIEGO. En Eixàtiva,
home, ¡peguí l'estocà
més bonica! Me'n recorde
que era un toro molt bragat: 395
bona estampa; ¡un astaura...![34]
IGNACIA. ¡I té el valor de parlar...!
DIEGO. El cití curt.
IGNACIA. A deu vares[35]
lo manco.
DIEGO. Aquell animal,
al vore'm tan decidit 400
casi se posà a plorar
i em paregué que me dia:

«Diego, no me faces mal».
Però jo, en esta figura,
el cite, casi encunat[36]. 405
Al prompte, de ningun modo
podia fer-lo arrancar.

IGNACIA. Si no vea el bulto...

DIEGO. ¡Dona!

IGNACIA. ¡Si estaves a l'atre cap!
A no ser posant-li ulleres 410
al bou...

DIEGO. Estiguí mig quart
treballant-lo en tota regla,
hasta que el fiu moure... zas,
i lo maté resibiendo.

IGNACIA. Resibiendo una cuernà 415
que, a no pegar-li en bon puesto...

DIEGO. *[Apart]* Encara crec que em fa mal.

Poniéndose la mano en una nalga.

VIÇANTICO. ¿Per què no l'escabetxava?

DIEGO. Voldrà dir descabellar.

VIÇANTICO. ¡Just!

DIEGO. Per a descabellar-los 420
qui té molta habilitat
és Cayetano[37].

VIÇANTICO. ¿I el Curro[38]?

DIEGO. Sóc amic dels dos.

IGNACIA. ¡És clar!

DIEGO. Se parlem de tu: quan vénen
a València, sempre vaig 425
en ells, i els duc al café,
i els duc...

IGNACIA. ¡Xansa! ¡Un dineral
li costa per la fatxenda
de seguir! No sap tractar
més que en toros i toreros. 430

DIEGO. ¡Però Nàsia...!

IGNACIA. No hi ha mans;
ara mateix, dins un rato
vindran per ell.

DIEGO. Esta esprà
tenim correguda.

VIÇANTICO. ¿A on?

DIEGO. És cosa d'aficionats. 435
Correm quatre vedellets.

¡I jo no havia pensat...!
Nos falta un banderillero;
vosté podia posar...

VIÇANTICO. ¿Posar el què?

DIEGO. Banderilles. 440

VIÇANTICO. *[Apart]* ¡Santíssim Cristo dels bacs! [39]

DIEGO. ¿Quin inconvenient? No crec...

VIÇANTICO. *[Apart]* ¡Ara sí que m'he enfangat! [f]

DIEGO. Que vosté a manco s'heu tinga...

VIÇANTICO. Jo li diré... *[Apart]* ¡Vaja un llanç! 445

DIEGO. Tot és divertir-se un rato.

VIÇANTICO. *[Apart]* Si li dic la veritat,
me desterra; i si torege
lo que és el bou, me desfà.

DIEGO. Encara que vedellets, 450
especialment u...

IGNACIA. En tot cas,
vosté, que segons s'explica,
té més pràctica...

VIÇANTICO. *[Apart]* ¡Sant Blai!

IGNACIA. Al meu Diego no me'l deixe
de la vista.

DIEGO. ¿Vols callar? 455

IGNACIA. Este, toreja de llengua,
crega'm.

DIEGO. ¡Vorem!

VIÇANTICO. Ja vorà...
[Apart] ...com m'allargue en tot lo fil [40]
ara mateix. ¡Quin percanç!

ESCENA X

Dichos, y por la izquierda Pepico, Pascualito y otro aficionado que no habla.

PEPICO. Diego, en llicència...

PASCUALITO. ¡Maeztro! 460

DIEGO. Ací estan els xics. Avant.

PASCUALITO. Buenaz...

DIEGO. Esta es la cuadrilla:
vénen per mi.

IGNACIA. Ja no cap
en la pell.

PEPICO. Sinyora Ignàsia...

IGNACIA. ¡Sou pitjor que Barrabàs! 465
No devieu comprométer
a Diego.
PEPICO. És una humorà.
PASCUALITO. El zeñor ez un torero.
De trapío, zi loz hay,
y no tenga uzté nengún 470
regomello[41].
DIEGO. ¿Qui dirà? *A Viçantico.*
que eixe xic no és andalús?
L'imita molt bé.
PASCUALITO. ¡Zoleáa...!
PEPICO. Ací duem el programa
de la funsión; els detalls... 475
Oixca:
Desdoblando un papel y leyendo.

«Esta tarde a las sinco
en punto, tendrá lugar
en el sirco d'Alboraya...»
DIEGO. Hem llogat fora un corral... *A Viçantico.*
PEPICO. «...la corrida de vedellos...» 480
PASCUALITO. Becerroz.
PEPICO. M'he[d] equivocat.
Cuadrilla. Primer espada...
DIEGO. Eixe sóc jo. *A Viçantico.*
PEPICO. «...Diego Arnal,
alias Merengues».
VIÇANTICO. ¿Merengues?
DIEGO. Això m'heu varen posar 485
perquè jo diguí una volta
que en tanta facilitat
com me xuple dos merengues
mate un bou del Colmenar[42].
PEPICO. «Segundo: Pascual Pinedo, 490
el andalús».
PASCUALITO. ¡Zoleáa!
¡Le voy a pegar al toro
cuatro calbotez... veraz!
VIÇANTICO. Home, què andalús més furri[43]. *A Diego.*
DIEGO. ¡Si ha nascut en Alaquàs! 495
PASCUALITO. ¿Ze vamoz capa la plaza?
DIEGO. Un momento. Proposar
vullc al sinyor, que és persona
d'intel·ligència en el art, *Per Viçantico.*
amic de Frascuelo...

VIÇANTICO. Atenga... 500
DIEGO. Pe'a que mos honre posant
banderilles.
PEPICO. Justament
faltava... Molt ben pensat.
VIÇANTICO. *[Apart]* ¡Mare meua!
PEPICO. Tinc el gust *A Viçantico, dándole la mano.*
i l'honor de saludar... 505
VIÇANTICO. Moltes gràcies. Jo també
tinc... *[Apart]* ¡Un serote[44] mortal!
PASCUALITO. Caballero, mande uzté
a Pazqualiyo... ¡Zoleáa! *Id.*
VIÇANTICO. *[Apart]* ¡Pareix un loro borratxo 510
este andalús! Només sap
que repetir...
DIEGO. Pascualito,
a vore si tú le das
una por todo lo alto
al bou, com aquella esprà. 515
IGNACIA. Una por todo lo alto
i el rabo li va tallar.
PASCUALITO. Por bajo cama lo mato
a volapié[45]. ¡Zoleáa!
VIÇANTICO. *[Aparte]* ¡Por bajo cama...! Este és un 520
flamenco de la marjal.
DIEGO. ¿Tomasset, alias Talego,
se decidix a picar?
PEPICO. Té por des d'aquella volta
que se li espantà el cavall... 525
DIEGO. ¡No haver picaors!
PEPICO. L'alcalde
del barrio s'ha encarregat
de presidir...
DIEGO. ¡Bien pensado!
IGNACIA. Tu; l'espaser d'ací baix
vol deu bitllets.
DIEGO. ¿Deu? Pos, xica... 530
PEPICO. Prenga: no ne queden tants; *Dándoselos.*
Dos per a vosté i sa filla,
i estos quatre...
IGNACIA. Tu, de pas, *A Diego.*
li'ls dones...
DIEGO. Tindrem un lleno.
Tomándoselos a Pepico.
PEPICO. Señores, que se fa tard. 535

VIÇANTICO. Cavallers, torne en seguida.
DIEGO. ¿Com s'entiende?
Deteniéndolo.
VIÇANTICO. Vullc pegar
un mosset...
DIEGO. Allí tenim
de tot.
PASCUALITO. Y ze brindará
a la zalú...
VIÇANTICO. *[Apart]* ¡A la salut,
i anirem a l'hospital
si és de bé! No puc avindrem.
PEPICO. La tartana està esperant.
DIEGO. Pepico, aquell ruquerol...
Toni, l'amo del corral,
és molt bruto; este matí
me se venia burlant,
i de ninguna manera
devien deixar-lo entrar.
PEPICO. Home, allò fon una xansa,
del toril s'ha encarregat.
DIEGO. Ho[g] dic, perquè jo no aguante...
Tu, por supuesto, vindràs. *A Ignacia.*
IGNACIA. No tindria jo sosiego.
DIEGO. Andando.
PEPICO. Vosté davant.
PASCUALITO. Ezta tarde moz lucimoz.
IGNACIA. Oïxca...
Llamando a Viçantico.
VIÇANTICO. *[Apart]* ¡Volguera plorar!
IGNACIA. Li encarregue sobretot
al meu home...
VIÇANTICO. Això no cal...
Descanse. *[Apart]* ¡Concepcioneta,
en quin fregao m'has ficat!
Va[n]se [por la] izquierda[h].
IGNACIA. Vestiu-se prompte. ¡Este Diego,
que tinga humor als seus anys!
Vase [por la] izquierda.

ESCENA XI

Nasiet, Joanet, Micalet y Gori por la derecha. Los dos primeros con monteras de papel en la cabeza, imitando

las gorras de los toreros. Micalet, llevando una silla pequeñita, con la cual embestirá a aquéllos, y Gori, que figura ser el presidente, guardará hasta que lo marquen los versos una espada de madera y la muleta.

NASIET. Seguixca la correguda.
JOANET. ¡Què...! ¿Ta mare se n'ha entrat? 565
NASIET. Ja sabeu que la paret
és barrera; no mogau
roïdo.
GORI. Yo, el presidente. *Arrimándose a la pared.*
Vinga que el bou s'ha gelat.
JOANET. ¡Uh...! ¡Torito!
Capeándolo con un pañuelo.
MICALET. ¡Mu...!
JOANET. Barrera. *Arrimándose a la pared.* 570
GORI. Este bou sí que és ben mal.
NASIET. De Gaviria[46]. ¡Toro, toro...!

Echándole el pañuelo a la cabeza.

MICALET. Xe, tu no tires al cap.
¡Mu...!
Embistiendo.
NASIET. Barrera.
MICALET. Mu...

Embistiendo a pesar de hallarse el otro arrimado a la pared.

NASIET. ¡Reguitza!
¡Que açò és barrera!
JOANET. Voràs 575
quin capeo. ¡Eh...!

Dándole [Micalet] con la sillita en la espalda.

MICALET. T'he[d] ferit.
Ja t'he[d] ferit.
NASIET. Bou parat.

Sujetando por detrás a Micalet.

GORI. No s'hi val parar al bou.

Figurando tocar la trompeta con el puño cerrado.

A matar-lo. Tra, ta, ta.
NASIET. Du[s] l'espasa.

Tomándola de manos de Gori, y la muleta. Brindando.

Por usía
y toda su compañía,
por el pueblo soberano[47]
y el público valensiano.
GORI I JOANET. ¡Bien!
NASIET. ¡Toro!
MICALET. Nasiet, a [e]spai
en tirar cap a la cara.
NASIET. No tingues por.
GORI. ¡Ben plantat!
NASIET. Una... dos...
Dándole los pases.
MICALET. Mu...

Pegándole [Nasiet] una estocada y cayendo al suelo Micalet.

NASIET. Ja està mort.
¿A qui li dones la sang[48]?

ESCENA XII

Dichos y Concepción por la izquierda.

CONCEPCIÓN. ¡Si us[i] haguera vist la mare!
Ja podeu tocar devant.
NASIET. ¿Que a on anem?
CONCEPCIÓN. Us caurà el rabo[49].
NASIET. ¿Pues?
CONCEPCIÓN. A vore torejar
a ton pare i als amics.
NASIET. ¡Xe, què bo!
LOS [OTROS][j] TRES. ¡Viva! *Saltando.*
CONCEPCIÓN. Ja estan
tots que ballen.

NASIET. Si soltaren 595
una vaca, jo de cap.
CONCEPCIÓN. ¡De pensar en Viçantico,
tremole! Apreteu el pas.
Vase [por la] izquierda.

MUTACIÓN[50]

Vista interior de un circo construido para corridas de aficionados. A la derecha la puerta del toril; a la izquierda la puerta por donde sale la cuadrilla. Al frente, gradas y tendidos, llenos de gente. El presidente, ocupando un sitio de preferencia. Toni, el encargado de abrir la puerta del toril, paseando por el redondel. En las gradas de la izquierda, D. Cristóbal y su esposa; al lado, uno de los aficionados que hablan; detrás, el Cocotero. En las gradas de la derecha, Mercedes y doña Tecla; a su lado, otro de los aficionados que hablan; algunos músicos sentados en las últimas gradas.

ESCENA XIII

D. Cristóbal, su esposa; D.ª Tecla, Mercedes, el Cocotero, el Presidente, Toni, Aficionados 1.º y 2.º y músicos. Al levantarse el telón de la mutación aparecerán todos de pie.

CRISTÓBAL. ¡Sí señor, le digo a usted *Al Aficionado 1.º*
que no sufro ancas de nadie! 600
AFICIONADO 1.º ¡También a mí por detrás
me empujan! ¡Mà tu quin atre!
CRISTÓBAL. Incomoda usté a mi esposa.
AFICIONADO 1.º El que vullga estar ben ample
que es quede en casa.
CRISTÓBAL. ¡Insolente! 605
AFICIONADO 1.º ¡Home, no chille!
AFICIONADO 2.º Sentarse.

Ahuecando la voz. Sentándose todos. El Cocotero separando a D. Cristóbal y [a] su esposa para abrirse paso y dirigiéndose más al centro.

COCOTERO. Caballeros, la punteta[51].
Cocotets i vi.

CRISTÓBAL. ¡Otro cafre!
¡Estos es engañar al público
miserablemente!

AFICIONADO 1.° Allargue's, 610
i veja si és que li tornen
els diners.

CRISTÓBAL. ¡Voto a San Jaime!

TECLA. Hija, es la última vez
que venimos a esta clase
de diversiones; lo juro, 615
por más que llores y rabies.

MERCEDES. ¡Si te oyese Pascualito,
que ha pasado mil afanes
por obsequiarnos...!

TECLA. Si fuera
al café-teatro[52], pase. 620
Allí tenemos consumo,
y la sed puede aplacarse.
¡Pero aquí...! ¡Estoy sofocada!
¡Uf! ¡Qué calor!

Todos agitan los abanicos.

TODOS. ¡Aire, aire,
aire, aire!

AFICIONADO 2.° ¡Xe, que còrrega! 625

Echando al aire una almohada vieja que la cogerá el Cocotero, lanzándosela a D. Cristóbal.

CRISTÓBAL. ¡Voto a sanes![k]
¿Què han tirado?

AFICIONADO 1.° Un coixí vell.

CRISTÓBAL. ¡Señor presidente...!

Levantándose y dirigiendo su voz al Presidente.

AFICIONADO 1.° Aguante's.

CRISTÓBAL. ¡Esto es una iniquidad!
¡Que lo lleven a la cárcel
a ese hombre, o no respondo 630
de mi paciencia!
TODOS. ¡Que baile,
que baile!
CRISTÓBAL. ¡Rayos y truenos!
Sentándose.

ESCENA XIV

Dichos, Ignacia y Concepción por la izquierda de las gradas, sentándose al lado del Aficionado 1.°

IGNACIA. ¿A on anem a col·locar-se
si ja no cap una agulla?
AFICIONADO 1.° Sinyoa[1] Ignàsia, ací li guarde 635
un puesto.
AFICIONADO 2.° Xe, la muller
de Merengues.
IGNACIA. Buenas tardes,
Don Cristóbal; con permiso;
disimule usté.
AFICIONADO 1.° Apretar-se
un poc més.
CRISTÓBAL. Señora Ignacia, 640
¡esto es inaguantable!
IGNACIA. Estarem com a sardines
en bóta[53].
CRISTÓBAL. ¡Sudando a mares
está mi Angustias! ¡Reniego...!
¡Y no puede uno quejarse! 645
IGNACIA. *[Apart]* Sobre vindre de baldraga
este home...

ESCENA XV

Dichos y Nasiet, Joanet, Gori y Micalet por la puerta izquierda.

NASIET. ¿Hau vist a mon pare?
¡Tot ell va de plata i or!
JOANET. ¡Mà que li para bé el tratge!
NASIET. ¿El bou estarà ací dins? 650

A la puerta del toril.

MICALET. ¿Què vas a fer?
NASIET. A furgar-li
en esta vareta. ¡Eh, toro!

Metiendo una varita que llevará en la mano por debajo de la puerta del toril.

TONI. ¡Ei, largo d'ací, tunante!
NASIET. ¿Que vosté mana?
TONI. T'arrime
un calbot; voràs si mane.
NASIET. Jo sóc el fill de Merengues.
TONI. Ací no hi ha fills que valguen.

Despidiéndole.

NASIET. ¡Quin tio més calbotero!
Li hu tinc que dir a mon pare.

Vase por la izquierda.

AFICIONADO 1.° Vamos, señor presidente, *Ahuecando la voz.*
esa cuadrilla ¿no sale?

El Presidente, agitando un pañuelo blanco, hace la señal a los músicos, para que toquen, rompiendo la música con la marcha característica de Pan y Toros [54]. *Aparecen por la puerta de la izquierda, formados de dos en dos y en traje de torero Diego, Pepico, Pascualet, Viçantico y el Aficionado que no habla; dando una vuelta a la plaza y saludando al Presidente, se separan, cesando la música.*

TODOS. ¡Ah!
IGNACIA. Si no tinguera perill,
de bona gana em riuria.
CONCEPCIÓN. ¡Viçantico!

Llamándolo.

VIÇANTICO. ¡Consepsión!
El vore't a tu, m'anima.
PASCUALITO. ¿Mercedez, y ezo tan zeria?
MERCEDES. ¡Aquí la mamá se asfixia!
TECLA. ¡La sed me devora!
PASCUALITO. Eztán

uztéz muy enforfoguidaz.
Tomaremoz un zolbete 670
cuando acabe la corrida.

TECLA. ¡Yo tiemblo...!

MERCEDES. ¡Por Dios...!

PASCUALITO. Al toro
le he de arrancar la deviza[55],
¡zoleáa!, y te la regalo.

DIEGO. Vosté se riu i me mira 675
d'un modo...

Al tio Toni.

TONI. ¿Això és algun mal?
Mà tu, ¡perquè jo me riga...!

DIEGO. ¡Este home...!

AFICIONADO 2.° Señor Merengues,
a ver si en la rabadilla *Ahuecando la voz.*
le da usté al toro.

COCOTERO. Merengues, 680
esconda usté la barriga.

DIEGO. Ja escomencen a torbar-me.

IGNACIA. ¡Diego, estàs groc!

DIEGO. ¡Pareix que tinga
com un doloret de ventre...!

El Presidente agita el pañuelo, y uno de los músicos toca una corneta suponiendo ser la señal para que salga el toro.

PEPICO. ¡La senyal!

VIÇANTICO. *[Apart]* ¡Déu m'assistixca! 685

DIEGO. ¿Tan prompte?

PASCUALITO. ¡Zereniá! *Temblando.*

DIEGO. Vosté, a la primera eixida, *A Viçantico.*
li correspon...

El tío Toni abre la puerta del toril, por la que asoma la cabeza del toro.

VIÇANTICO. ¿Quin vedell
és eixe?

DIEGO. ¿Com...? ¡Santa Rita!

Diego, Pepico, Pasqualet, Viçantico y el Aficionado, soltarán las capas, y corriendo precipitadamente, saltarán

la valla de una manera ridícula, especialmente Diego que se arrojará de cabeza. Todo esto, muy rápido.

TODOS. ¡Ah!

Levantándose.

TONI. Està nugat d'una corda; 690
no fuixquen. Diego, detinga's.

Riendo.

MUTACIÓN

Selva corta [56]

ESCENA XVI

Salen corriendo por la izquierda Diego y detrás Viçantico y Pascualito.

VIÇANTICO. So Diego, que estem en l'horta;
no fuixca més.
PASCUALITO. ¡Zoleáa!
Cojo estoy de este pinrele [57].
VIÇANTICO. Detinga's.
DIEGO. Deixe'm estar; 695
¿que jo fuixc? ¡Aquell tunante!
VIÇANTICO. ¿Quin?
DIEGO. El amo del corral.
Si jo ja m'heu recelava...
PASCUALITO. Por poco al ir a zartá
no me rompe er cachipé [58]. 700
VIÇANTICO. No puc explicar-me el llanç.
DIEGO. ¡Home! En compte d'un vedell,
¿vosté no ha vist aguaitar
un toro? ¡Però quin toro!
¡Si allò era un elefant!
PASCUALITO. Maz arto que la Giralda 705
cien vezez.
VIÇANTICO. No m'he [d] *fijat*...
únicament cregué vore'l
en perill.
DIEGO. ¿Pues a quin sant
vingué aquell bot? ¡Tan torero 710
me s'antoixes tu com... ai!

Llevándose la mano a la espalda.

VIÇANTICO. ¿De què es queixa?
DIEGO. En lo rosari[59]
dec tindre alguna raspà.

ESCENA XVII

Dichos, Ignacia y Concepción por la izquierda.

IGNACIA. ¡Diego!
CONCEPCIÓN. ¡Pare...! ¡Viçantico...!
IGNACIA. ¡Sinyor, tirar-se de cap!
DIEGO. ¡Esta panxa m'incomoda...!
IGNACIA. Però... ¿t'has allastimat?
DIEGO. Només una pelaüra...
No res, quatre o cinc arraps.
CONCEPCIÓN. ¡Pues el andalús va coixo!
VIÇANTICO. Ara pot dir... ¡Zoleáa!
PASCUALITO. Zí que lo digo, que tengo...
¡Zoleáa! ¡Corpenta y zal!
DIEGO. ¿La correguda seguix?
IGNACIA. ¿Què ha de seguir, desastrat?
¿Veus com eres un torero
d'estopa?
CONCEPCIÓN. Deixe-lo estar.

ESCENA ÚLTIMA

Dichos y Don Cristóbal [por la] izquierda.

CRISTÓBAL. ¡Eh, señor Diego!
DIEGO. ¡És el bou!
Espantado y huyendo.
PASCUALITO. ¡Quietoz!
CONCEPCIÓN. ¡Pare!
IGNACIA. ¡Loco estás!
¡Si és l'espaser!
DIEGO. Me pensí
que era el toro. ¡Res, templat! *Serenándose.*
Si vinguera, me'l menjava.
IGNACIA. En estofao tal qual.
DIEGO. ¿Tu et penses que li tinc por?

CRISTÓBAL. ¿Tendría usté la bondad
de hacer otra vez la suerte...?
No la he visto bien; formal.
DIEGO. ¿Por qué no bajaba usté?
[Apart] ¡Li pegue un tan-taran-tan!
CRISTÓBAL. No se ofenda... Es una chanza.
IGNACIA. ¿Tenies necessitat
d'ouir-te eixes indirectes?
DIEGO. Ninguna gràcia me fan.
IGNACIA. ¡Veges qui te lleva el susto
ni el disgust!
DIEGO. Prompte hu voràs.
Públic benigne i senyor,
si nos dones indulgent
un aplauso per favor...
lleves el susto al moment
als toreros... i a l'autor.

F I

NOTES TEXTUALS

[a] A les edicions, no apareix el personatge com a *Ignasia,* raó per la qual el transcrivim en castellà, tot i expressar-se preferentment en valencià.

[b] A *A* i *OC*, la frase *entenderá de la tauromaquia el arte* se'ns dóna com a interrogativa, a nosaltres ens ha semblat –però– més coherent suprimir aquest sentit, atés el significat del *Por supuesto* previ.

[c] A totes dues edicions i com a nota de l'autor podem llegir:

> «En los teatros pequeños donde no se quiera presentar una plaza con el aparato que se ha presentado en el *Circo Español*, deberán suprimirse los versos entrecomados»,

és a dir, del vers 75 al 80.

[d] En *A* i *OC*, *ha*, esmenat per evitar confusions.

[e] Hem optat per transcriure el *tot hora* que apareix a les dos edicions com a *tothora*, que ens sembla més lògic que no mantenir l'originari *tot[a] hora.*

[f] Mentre *A* presenta *m'ha enfangat* (que transcrivim *m'he* per evitar confusions), *OC*, per evident errada de transcripció presenta *m'enfangat.*

[g] Així a totes dues edicions.

[h] Malgrat que a les edicions l'acotació es troba en singular, és obvi que els qui han d'anar-se són Diego, Visantico i tots els altres.

[i] A *A* i *OC*, *os.* Corregim per facilitar la sinalefa amb una vocal feble com la *i.*

[j] En realitat són quatre els xiquets que intervenen, raó per la qual atribuïm aquesta rèplica a tres d'ells.

[k] Vers curt per mala construcció o desaparició d'una rèplica (o part d'ella) que contindria les quatre primeres síl·labes d'aquest octosíl·lab. Suggeririem que l'*Aficionado 2.º diguera: ¡Xe que còrrega / que còrrega*, essent aquesta la primera part del vers ací anotat.

[l] Cal llegir *sinyà* per evitar la hipermetria del vers.

NOTES CRÍTIQUES

[1] *Torero d'estopa.* Val a dir: torero fluix, sense forces, com si estigués fet amb aquest material.

[2] *Circo Español.* Teatre de reduïdes dimensions, de l'estil dels anomenats *cafés-teatre*, inaugurat el 1869.

[3] *Leandro Torromé.* Vid. nota [1] de *La falla de Sant Josep.*

[4] *N.N.* Sigles que s'utilitzaven als repartiments per indicar que l'actor o persona encarregada de representar determinat paper volia romandre en l'anonimat.

[5] *Cocotero.* Venedor de cocots: era aquesta una empanadeta farcida de verdures i peix, generalment tonyina, antecedent dels actuals pastissos de peix.

[6] *Sala corta.* Val a dir, decoració curta d'interior d'una casa. Vid. nota [2] de *La falla...*

[7] *Lagartijo.* Malnom de diferents toreros, entre els qui destaca Rafael Molina Sánchez (Còrdova 1841-1906), que va ser un dels ídols dels afeccionats decimonònics. Va ser cèlebre l'enfrontament entre els partidaris d'aquest i de *Frascuelo* (vid. nota [31]).

[8] *Cayetano Sanz.* Torejador madrileny (1821-1891), també famós banderiller. Va ser qui li donà l'alternativa a *Lagartijo.*

[9] *El Gordo.* Malnom de molts toreros. Potser ací es referirà a Manuel Tevar, granadí, que començà a torejar pel 1862 i era, doncs, estrictament contemporani a Escalante.

[10] *Tomar en empresa.* Guanyar en una subhasta un arrendament, que en aquest cas no és el de la plaça de bous, sinó possiblement el de proveïdor de cavalleries per a algun organisme públic. Lògicament, pel seu treball, Diego hauria de freqüentar els ramaders i, en conseqüència, s'acostaria al món dels bous.

[11] *Maulón.* Augmentatiu de *maula*, persona enganyadora i que fa trampes.

[12] *Mayorazgo.* Per extensió, fill major d'una família o llinatge.

[13] *Contra-barrera.* Segona filera de seients als *tendidos* de les places de bous; de vegades també reben aquest nom la tercera i quarta files.

[14] *Mantecuelas.* Deformació amb evident intenció còmica del castellà *lentejuelas*, possiblement per l'aglutinació de mantellina i lentejuelas.

[15] *Baldraga.* Vid. not [13] de *Barraca en lo Cabanyal.*

[16] És un tòpic emprat en la polèmica entre defensors i detractors del toreig aquest de l'oposició entre el torejador i el mestre d'escola, potser nascut de quan Ferran VII va tancar en 1831 les Universitats espanyoles i obrigué, a canvi, una escola de tauromaquia. El tòpic cobra particular força a les darreries del segle XIX i principis del XX, gràcies al regeneracionisme, que qualla en nombrosos articles antitaurins de molts dels escriptors més cèlebres del moment i en obres de teatre com *Los semidioses* de Federico Oliver.

[17] *Goleta.* Vid. nota [10] de *Bufar...*

[18] *Agonia.* Terme emprat ací més aviat en el sentit de *pressa*, o de desmai.

[19] *Horta de Meliana.* L'existència de zones de marjal a l'Horta Nord va permetre l'aparició de ramaderies de bòvids a aquests indrets. Per altra banda, ben sabut és com a aquesta comarca l'afecció als bous (de carrer, de plaça o embolats) és molt forta i pràcticament totes les localitats inclouen festejos taurins a les seues festes majors.

[20] *Veraguas.* Ramaderia del Duc de Veragua, situada a Madrid, i que té el seu origen als ramats de bou que Ferran VII posseïa a Aranjuez.

[21] *Bassa de cànem.* El cànem i l'espart van ser al País Valencià, i durant olt de temps, les fibres tèxtils bàsiques per a la confecció d'estris de treball, sacs, etc. En el procés d'elaboració calia deixar les fibres a remulla durant un temps, raó per la qual a moltes localitats existien un dipòsits o basses especials que s'empraven amb aquesta finalitat.

[22] Vers hipomètric.

[23] Torero de sucre. És a dir, torero fals. Ací es fa referència sense cap mena de dubtes a les figuretes fetes de sucre que es venien a les confiteries i pastisseries valencianes. Pensem, per exemple, a l'angelet de sucre que apareix també a *La processó per ma casa.*

[24] *Calaguala.* Vid. nota [24] a *Bufar...*

[25] *Serena.* L'humitat de l'aire en les nits serenes.

[26] *Cúchares.* Malnom del torejador Francisco Arjona Herrera (1818-1868), a qual se'l considera pare del toreig modern.

[27] *Fer plantes.* Vid. nota [40] d'*El rei de les criaïlles.*

[28] *Fer cantonaes.* Esperar molt de temps en un cantó del carrer, o anar d'un cantó a l'altre mentre s'espera algú.

[29] *Mes ha guinyat.* Potser s'empre aquest terme amb el significat –recollit pel *DCVB*– de tirar guitzes (tot i que apareix circumscrit al domini del barcelonés) en sentit figurat: fastidiar, doncs. Vid. també la nota [20] a *El Trovador...*

[30] *Estar xapat.* No té aquest mot un sentit clar; suposem que vol dir més aviat que és *xaparrut*, és a dir: mancat d'esveltesa i gràcia segons el *DCVB.*

[31] *El Tato.* Malnom de diversos toreros, entre els quals destaca l'andalús Antonio Sánchez (1831-1895), que va abandonar el toreig el 1869 víctima d'una *cogida* a conseqüència de la qual li tallaren una cama. El seu record va estar molt de temps viu entre els valencians car en 1871 tractà de tornar a torejar, a la plaça de València, i va haver de ser Amadeu I qui li ho va impedir.

[32] *Frascuelo.* Malnom del torejador Salvador Sánchez Povedano (1842-1898), un dels més grans del segle passat (juntament amb el també citat *Lagartijo*).

[33] *Pe'a senyes...* Expressió emprada possiblement com a equivalent de *per a més senyes*, és a dir: *per més proves.*

[34] *Astaüra.* Per asta-dura, bou amb banyes fortes i fermes.

[35] *Vares.* Mesura de longitud que a Castelló i València equivalia a 906 mms. i a Xàtiva i Alacant, a 912 mms.

[36] *Citar encunat.* La *cuna* en l'argot taurí és l'espai existent entre les bayes del bou; en conseqüència, ací vol dir citar-lo molt a prop d'aquestes banyes.

[37] *Cayetano.* Al·lusió a Cayetano Sanz, vid. nota <8>.

[38] *El Curro.* Nom d'un altre torejador.

[39] *Cristo dels bacs.* Referència a les tres caigudes que va tenir Crist camí del Calvari.

[40] *Allargar-se en tot lo fil.* Expressió emprada en el sentit de *Com me'n vaja tot el lluny que puga* (o que em deixe la llargària del fil que em nuga, en aquest cas).

[41] *Regomello.* Recel, temor d'un perill o d'un engany (*DCVB*).

[42] *Colmenar.* A aquesta localitat madrilenya han existit diverses ramaderies de bous, molt famoses totes elles, almenys des de les darreries del segle XVIII, destacant-hi les de Manuel García Aleas, Félix Gómez, J. Manuel Puente, etc. Totes elles van gaudir de gran prestigi per la qualitat dels seus bous.

[43] *Furri.* Vid. nota [80] a *El rei...*

[44] *Serote.* Del castellà *cerote*, mot que en sentit figurat significa por (*DUE*).

[45] *Volapié.* Sort de matar els bous que no volen arrencar, i on el torejador es llença sobre l'animal, per clavar-li l'estoc, així com l'estocada així clavada. (Vid.: J. M. Cossío: *Los toros.*)

[46] *Gaviria.* Nom d'una ramaderia, de Manuel Gaviria, de bous de raça *gijona*, molt famosos al segle passat.

[47] *Pueblo soberano.* Ignorem si aquesta mena de brindis sovintejaven o no a les places de bous, però és evident que aquesta és fruit de la situació que vivia Espanya el 1872, quatre anys curts després del triomf de la Revolució Gloriosa que havia recuperat el concepte de *soberania nacional* com a clau de volta del sistema polític llavors imperant (la monarquia constitucional d'Amadeu I de Savoia).

[48] *Donar la sang.* Amb la carn, i per supost amb la sang, dels bous sacrificats a les places s'han preparat tradicionalment diferents plats típics. En aquest sentit, regalar la sang (base de plats tan valencians com la sang i ceba) era una forma de mostrar deferència o agraïment cap a algú.

[49] *Caure el rabo.* Expressió popular equivalent a la castellana *caer el pelo*, és a dir: ja en patireu les conseqüències.

[50] *Mutación.* Vid. nota [80] de *La senserrà...*

[51] *Cavallers...* Reclam dels cocoters que venien la seua mercaderia, acompanyada de vi, als actes públics, aglomeracions, pels carrers...

[52] *Café-teatro.* Evident al·lusió al propi *Circo Español* que, en realitat era un café-teatre. Aquests van aparéixer d'ençà 1868, i van ser destinats preferentment a espectacles *per hores*: sainets i sarsueles curtes.

[53] *Sardines en bóta.* Expressió col·loquial que fa referència a estar apretats com les sardines salades i premsades que s'emmagatzemaven en bótes o en recipients més plans, anomenats tambors.

[54] *Pan y toros.* Títol d'una sarsuela del mestre Francisco Asenjo Barbier, estrenada en 1864, i molt popular a l'època, una marxa de la qual va esdevenir d'interpretació gairebé obligada a les places de bous.

[55] *Divisa.* Distintiu de les ramaderies que consisteix en unes cintes de colors clavades al llom del bou quan se'ls toreja.

[56] *Selva corta.* Per selva s'entén en escenografia tota decoració que tracta de representar un espai natural (no forçosament selvàtic) amb arbres. «Selva curta» fa referència a un teló de *selva* que es plaça en les primeres caixes. Vid. nota [81] de *La senserrà...*

[57] *Pinreles.* Peus en el llenguatge de germania (*DUE*).

[58] *Cachipé.* Mot format sobre «cacho de pie», peu doncs.

[59] *Rosari.* Nom que popularment rep l'espinada o columna vertebral.